

занізувалися у стійке об'єднання для спільної злочинної діяльності, об'єднаної єдиним планом з розподілом функцій учасників групи.

Список літератури: 1. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. К., 1999. 2. Самойлов А.П. Психология преступных групп. Пермь, 1991. 3. Яноушек Я. Коммуникация трех участников совместной деятельности // Проблемы общения в психологии. М., 1981. 4. Михайлов В. Палермская Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности // Российская юстиция. 2001. №7. 5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х томах. М., 1999. Т.II. 6. Новий тлумачий словник української мови у чотирьох томах. К., 1998. Т.1. 7. Уголовное право Украины. Общая часть / под ред. проф. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тапия. Х., 1998. 8. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. К., 1998. 9. Навроцкий В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). К., 2001. 10. Алексеев А. Понятие организованной преступности // Социалистическая законность. 1989. №11. 11. Быков В.М. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору // Законность. 1999. №3. 12. Гуророва Н.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины. Учебное пособие. Х., 1997.

Надійшла до редакції 05.01.02

В. П. Ємельянов

ТЕРОР І ТЕРОРИЗМ: СПІВВІДНОШЕННЯ І РОЗМЕЖУВАННЯ

Питання про співвідношення понять «терор» і «тероризм» є вельми актуальним і складним. Оскільки ці поняття за своїм змістом передають певний ступінь та масштаби насильницьких діянь, досить часто і в літературі, і в офіційних документах ними користуються як взаємозамінними поняттями, тобто як словами-синонімами. В одних випадках це проходить «безболісно», тому що не зачіпає ніяких принципових аспектів, в інших – навпаки, вільне поводження з цими термінами породжує не вирішені протиріччя на рівні безвиході. З огляду на це виникає нагальна потреба в більш уважному вивченні зазначених термінів з позиції не тільки їх походження, але й з'ясування сутності та значущості тих реальних явищ дійсності, котрі ними означаються.

Термін «терор» у перекладі з латинської (*terror*) означає страх, жах і визначається як політика залякування, придушування політичних противників насильницькими заходами [1, с. 494]. Терор звичайно пов'язують з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави (державний терор). Він характеризується особливо репресивною, жорсткою діяльністю державної влади стосовно своїх політичних противників як усередині країни, так і поза її межами, тому державний терор можна поділити на внутрішній і зовнішній. Проте це не означає, що крім державної влади ніякі інші сили не в змозі насаджувати повсюдний терор, викликаючи страх і жах не тільки в політичних противників, а практично в усіх і кожного. Суб'єктом терору може бути не тільки державна влада, але й могутнє позадержавне утворення (наприклад, інквізиція) або сильна опозиція, що вдалася до відвертого військового конфлікту з державною вла-

доку і прагне сама стати до керма держави (наприклад, періоди громадянських війн).

Зовнішній терор асоціюється з агресивною або колоніальною політикою держави з метою загарбання чужих територій, пограбування національних багатств поневолених народів, зневаження елементарних прав людини. До конкретних прикладів зовнішнього терору належать існування монголо-татарського ярма на Русі, дії фашистської Німеччини на окупованих територіях, діяльність колоніальних влад.

Внутрішній державний терор залежно від специфіки його прояву можна поділити на судовий і позасудовий.

Судовий терор виявляється головним чином у кримінальному переслідуванні політичних противників і масштабах застосування до них смертної кари.

Позасудовий внутрішній державний терор може виявлятися як терор військового, адміністративного та ідеологічного характеру.

До позасудового державного терору військового характеру звичайно вдаються з метою придушення будь-якої збройної опозиції та інших народних заворушень, оскільки він супроводжується каральними операціями як щодо переможених та полонених бунтарів, заколотників, так і проти співчуваючих цьому руху громадян.

Адміністративний терор виявляється в надмірному посиленні чиновницько-бюрократичного апарату, зосередженні в нього значних повноважень дозвільного характеру та функцій, пов'язаних з тлумаченням законів. Різновидом адміністративного терору є поліцейський терор, що супроводжується свавільними масовими арештами, ліквідаціями в'язнів без суду і слідства. Для ідеологічного терору властиві повсюдне насадження певної єдиної ідеології, переслідування будь-якого інакомислення.

Таким чином, поняття «терор» уособлює собою акції масового фізичного, психологічного, ідеологічного насильства, що здійснюються суспільно-політичними структурами, які володіють необмеженою владою над соціальним контингентом, котрий знаходиться в їх полі діяльності, з метою схвалення мас до певної поведінки.

Найближчим до терору поняттями є такі як «війна», «агресія», «геноцид».

Війна визначається в тлумачних словниках як збройна боротьба між державами [2, с. 80] або як суспільне явище у вигляді продовження політики насильницькими засобами [3, с. 238].

Війна, як і терор, ґрунтується на насильстві. Проте насильство до насильства не приходиться. Терор може супроводжувати війну, особливо загарбницьку, агресивну, але війна може вестися і без політики терору.

Війна без терору відрізняється від війни з терором тим, що в конфлікті першого роду залігані тільки воюючі армії і лише на збройні сили воюючої сторони всі насильницькі діяння; при цьому дотримуються правил ведення війни стосовно поранених, військовополонених, медичного персоналу і не допускає насильство стосовно мирного населення. Та як тільки узаконені угодою між сторонами чи міжнародними конвенціями правила ведення війни починають порушуватися і якась із воюючих сто-

рин вдається до насильства щодо поранених, військовополонених, мирних жителів і т.ін., то вона одночасно стає і суб'єктом терору.

Історія знає чимало прикладів війн обох родів, та прогресивне людство завжди прагнуло до вироблення таких правил ведення війн, котрі виключали б будь-яке насильство, не пов'язане з бойовими діями армій.

Поняття «агресія» звичайно асоціюється з поняттям «війна» і характеризує дії тієї з воюючих сторін, котра першою застосувала силу, тобто збройний напад [2, с. 20; 1, с. 16; 3, с. 20], тому все наведене щодо відмінності терору від війни стосується і розмежування терору та агресії. Агресія також може супроводжуватись терором щодо населення захоплених територій (найчастіше так і буває, коли ведеться загарбницька війна), та історія знає агресії і без терору. Так, у 1939 р. Радянський Союз розпочав війну проти Фінляндії. Ліга націй розцінила це як акт агресії і в грудні 1939 р. прийняла рішення про виключення СРСР із Ліги націй. Хоча дії радянської сторони були зумовлені не загарбницькими цілями, а виключно військово-стратегічними міркуваннями, завершувати кваліфікацію з позиції букви міжнародного права дуже важко. Проте в той же час навряд чи можна звинуватити Радянський Союз у тому, що він не обмежувався військовими діями проти армії противника і допускав терор щодо населення, котре безпосередньо не брало участі в конфлікті.

Таким чином, війна, агресія – це дії, спрямовані проти збройних сил противника, тих сил, що здатні чинити більш або менш рівновеликий опір; терор же спрямується проти тієї маси людей, котра не в змозі чинити скільки-небудь рівноцінний опір і тому приречена бути жертвою терору. Тобто, фігурально висловлюючись, війна спрямована проти рівних, а терор – проти безправних.

Поняття «геноцид» звичайно визначається як винищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними мотивами [2, с. 111; 1, с. 118; 3, с. 288]. За об'єктивними ознаками геноцид змикається з терором, виступаючи як крайня форма його прояву. Однак мета, яку переслідують натхненники терору та натхненники геноциду, не зовсім однакова. При геноциді винищення населення є самоцілью цих діянь, тобто цим кінцевим результатом, заради досягнення якого спрямовується насильство. При терорі, що виявляється фізичним насильством над людьми, винищення якоїсь частини політичних противників є не самоцілью, а засобом досягнення іншої, важливішої мети – примусити до покори результату політичних противників та всіх інших громадян.

Разом з тим геноцид і за об'єктивними ознаками може набувати форм, явно не схожих на відкрите насильство та творення обстановки страху. Окрім прямого грубого фізичного насильства він може виявлятися і в умисному створенні життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення якихось груп населення, або у вжитті заходів щодо запобігання дітородженню в їх середовищі [3, с.288].

Поняття «терор», «війна», «агресія», «геноцид» відбивають хоча й не вичерпують за суттю суцільні явища, та все ж одню рівнісі за своїм значенням.

Зовсім інша справа – тероризм. Він знаходиться на одному рівні з іншими категоріями дійсності, такими, як організована злочинність, бан-

дитизм, наркобізнес, і, не зважаючи на словесну співзвучність понять «терор» і «тероризм», вони визначають зовсім різні явища дійсності, а схожості між ними, мабуть, не більше, ніж між такими поняттями як «економіка» і «економка», чи «канал» і «каналізація».

Тероризм – це загально небезпечні діяння, що вчинюються публічно, або погрози такими, які спрямовані на залякування населення з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення органами державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародною організацією, фізичною або юридичною особою [4, с. 28, 200; 5, с. 84].

Від терору тероризм відрізняється наступним. По-перше, тероризм – це одноразово здійснюваний акт або серія подібних актів, тоді як терор має тотальний, масовий, безперервний характер.

По-друге, суб'єкти тероризму, на відміну від суб'єктів терору, не те, щоб безмежні, а взагалі ніякої офіційно встановленої (виборним шляхом, вислідок військової інтервенції і т.ін.) влади над соціальним контингентом тієї місцевості, де розгортаються їх дії, не мають.

По-третє, суб'єктами терору виступають суспільно-політичні структури, а суб'єктами тероризму – фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності.

По-четверте, якщо терор – соціально-політичний фактор дійсності, то тероризм – явище кримінально-правової властивості і насильство при тероризмі має не загальне, а локальне застосування.

Для світової спільноти в даний час стало очевидним те, що тероризм – це різновид злочинності. Той факт, що низка терористичних дій вчинюється з політичних мотивів, не перетворює їх із злочину на певну політичну акцію, що потребує політичного притулку. Чимало й інших небезпечних злочинів вчиняються з політичних мотивів (державна зрада, шпигунство, диверсія, інші злочини проти основ конституційного ладу і національної безпеки), але дана обставина не заважає притягати осіб, які їх вчинили, до відповідальності за статтями кримінального закону тієї чи іншої держави. І тероризм у цьому випадку не є винятком. Нічого не змінює в сутності тероризму і те, що він нерідко виступає як злочин міжнародного характеру, бо в даний час у зв'язку з бурхливим розвитком інтеграційних процесів практично кожний злочин може отримати міжнародне значення. Тому цілком закономірним вбачається віднесення терористичних актів до суто кримінальних діянь і у внутрішньому законодавстві держав, і в міжнародних конвенціях. Зокрема, у відповідності до ст. 1 Європейської конвенції по боротьбі з тероризмом (Страсбург, 27 січня 1977 р.) та ст. 11 Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом (Нью-Йорк, 12 січня 1998 р.), ні один з названих в цих конвенціях злочинів не розглядається як політичний злочин чи злочин, пов'язаний з політичним злочинством, або злочин, викликаний політичними спонукуваннями.

У світлі викладеного про загальнокримінальну, а не політичну сутність тероризму можна порушувати питання про несправомірність існування в науковій термінології таких понять як «терористична політика» і «державний тероризм». Не можна ж серйозно ставитися до словосполучень «злочинська політика», «дуліганська політика», «хабарницька політика» і т.ін. Адаже вчинення актів тероризму, як і вчинення крадіжки, хулі-

ганства, хабарництва – злочин, а не політика. До того ж, держава, будучи політичною організацією суспільства, не може вчиняти терористичні акти, як не може вона вчинювати крадіжки, вимагательства, вбивства, гвалтування, тощо, бо усі злочинні діяння вчиняються конкретними фізичними особами, які мають ознаки суб'єктів злочину. Називати ж тероризм державним тільки тому, що деякі високопоставлені представники держави рантом посприяли терористам, – вже надто велика натяжка. У сучасних умовах кожен корумпований державний урядовець може опинитися втягнутим у який-небудь злочин, пов'язаний з міжнародним елементом і спрямований проти інтересів будь-якої держави або конкретних її високопоставлених громадян. Так що ж, тоді будемо говорити про «державну крадіжку», «державне шахрайство», «державне вбивство», а на державу, громадянином якої є винний, навішувати ярлик «держави-крадій» або «держави-вбивця»? Тим більше, що прецеденти подібного роду вже починають виникати і слідом за поняттям «державний тероризм» на тих же підставах в науковій літературі з'являється поняття «державне піратство» [6, с.63]. При такому підході скоро жодного «недержавного» злочину не залишиться.

Слід мати на увазі й ту обставину, що підхід, який демонструється, веде до суцільного звинувачення в злочинній діяльності усього населення тієї чи іншої держави, бо в кожній державі суспільство є далеко не однорідним, і деякі його прошарки підтримують злочинну діяльність яких-небудь представників державної влади, інші ж, навпаки, засуджують її та зникаються до владної структури у крайній опозиції. Зазначений підхід є недопустимим і з суто формальних підстав, оскільки ані національним кримінальним законодавством, ані міжнародними конвенціями держава не визнається суб'єктом злочину, а тому немає ніяких правових та наукових підстав для існування поняття «державний тероризм».

У зв'язку з цим вбачаються неточними класифікації тероризму, де поряд з «державним», політичним, релігійним тощо тероризмом виділяється ще й кримінальний тероризм, тому що усялякий тероризм – кримінальний і ніякого некримінального тероризму не існує. Проте сам кримінальний тероризм може бути класифікований за мотивацією (політична, релігійна, корислива, тощо) і за суб'єктом злочину (такий, що вчинюється громадянином своєї країни або іноземцем; особою, яка не має будь-яких повноважень, або представником певних владних структур).

Приклади, що наводяться у доказ існування «державного тероризму» характеризують міжнародну або внутрішню діяльність держави, свідчать про те, що «державним» тероризмом звичайно йменуються події, що належать до зовсім інших категорій дійсності – до агресії, геноциду, війни, до зовнішнього чи внутрішнього терору, а це і є не що інше, як змішування і відміна понять. Так, досить часто прояви внутрішнього державного терору йменують «державним тероризмом» і як приклад цьому наводять диктаторські, профашистські, військові та інші режими [7, с. 119-160; 8, с. 13; 9, с.79]. Але державна влада, якою б тоталітарною вона не була, не потребує терористичної діяльності всередині країни, оскільки боротьбу зі своїм супротивником вона веде за допомогою тотального терору. Більш того, в літературі справедливо зазначено, що при тоталітарних режимах

ні тероризму, ні мафії взагалі не існує, оскільки вони просто не витримують конкуренції з терором [10, с.36-39; 11, с.42].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що словосполучення «державний тероризм», «державо-терорист», «державо-злочинець», тощо як такі, що не мають наукової і правової підстави, слід віднести до різновиду своєрідного «красного слівця», «крилатого вислову», певного епітету, тобто літературного прийому, який дає додаткову образну характеристику. А тому зазначені словосполучення придатні для використання хіба що в журналістиці, але не в наукових дослідженнях.

Список літератури: 1. Словарь иностранных слов. 10-е изд. стереотип. М., 1983. 2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Пол ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 17-е изд., стереотип. М., 1985. 3. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М., 1985. 4. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование). М., 2000. 5. Словарь криминологических и статистических терминов / Составители Кальман А.Г., Христюк И.А. Харьков, 2001. 6. Демиденко В.И., Прусс В.М., Шемякин А.Н. Пиратство, терроризм, мощничество на море (правовые аспекты). 2-е изд. Одесса, 1997. 7. Антонова Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. М., 1998. 8. Блищенко В.И. Международно-правовые проблемы государственного терроризма (на примере Чили): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1989. 9. Крылов Н.Б., Решетов Ю.А. Государственный терроризм – угроза международной безопасности // Советское государство и право. 1987. № 2. 10. Замковой В.И., Ишьяков М.З. Терроризм – глобальная проблема современности. М., 1996. 11. «Круглый стол» журнала «Государство и право» на тему: «Терроризм: психологические корни и правовая оценка» // Государство и право. 1995. № 4.

Надійшла до редакції 03.01.02

В.М. Трубніков

НОВЕ ПРО СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

У Конституції України є одна стаття, яка дуже виділяється серед інших статей не тільки своїм високим пафосом, але й глибоким змістом. Це стаття 3 Конституції України, яка визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, с. 4]. До положень статті 3 дуже часто звертаються багато дослідників, розуміючи, що головним діючим суб'єктом у нашому житті є людина.

Яке ж мають значення ці міркування для теорії кримінального права? Саме прями. Бо головним діючим об'єктом і суб'єктом і в теорії кримінального права повинна бути людина (не особистість злочинця, не особа, що вчинила злочин, а, підкреслюю, людина).

Новий КК України 2001 р. дійсно зривив поворот до людини. Про це свідчать і положення Загальної частини, і структура Особливої частини. Але, вважаю, цього недостатньо.